

روایتی از سفرهای ناصرالدین شاه

برای کسانی که پیگیر ادبیات یا تاریخ هستند یا این که عاشق سفرنامه‌خوانی‌اند (که ترکیبی از این دو رشته است) ناصرالدین شاه قاجار یک موهبت است. پادشاهی که چهار سفر مهم خارجی در کارنامه خود دارد و هر چهار سفر را هم به کمک نویسندگان سلطنتی ثبت و ضبط کرده است.

پادشاه به مثابه مارکوپولو

برای کسانی که پیگیر ادبیات یا تاریخ هستند یا این که عاشق سفرنامه‌خوانی‌اند (که ترکیبی از این دو رشته است) ناصرالدین شاه قاجار یک موهبت است. پادشاهی که چهار سفر مهم خارجی در کارنامه خود دارد و هر چهار سفر را هم به کمک نویسندگان سلطنتی ثبت و ضبط کرده است.

اما قبل از بررسی سفرنامه‌های ناصرالدین شاه بهتر است به خود سفرها نگاهی داشته باشیم. ناصرالدین شاه در طول زندگی خود سه سفر به فرنگستان و یک سفر به عتبات عالیات داشته است. البته این تنها سفرهای شاه نبوده لکن سفرهای خارجی او محدود به همین چهار سفر بوده است. سفر اول ناصرالدین شاه به فرنگ سال 1873 میلادی یعنی حدود سال 1250 صورت گرفته است. گفته می‌شود سپهسالار، سومین صدراعظم دوره ناصرالدین شاه به این سفر داشته است. سپهسالار را یکی از تجددخواهان ایران می‌دانند که می‌خواست از طریق این فرد تجدد و مدرنیته غربی را به شاه بفهماند و او را متقاعد به انجام اصلاحات ساختاری کند.

سفر اول ناصرالدین شاه ابتدا به مقصد روسیه انجام شد و شاه از آنجا به آلمان (پروس آن زمان)، بلژیک، انگلستان، سوئیس، ایتالیا و اتریش سفر کرد. سفر اول ناصرالدین شاه از همان آغاز با حاشیه همراه بود. استخاره شاه برای این سفر بد آمد و بعد از آن که سپهسالار دوباره شاه را متقاعد به سفر کرد، در آغاز راه درگیری پیش آمد و عده‌ای به جرم حمله به شاه دستگیر شدند. در روسیه هم تفاوت فرهنگی میان سنت ایرانی و غربی در برخورد با زنان باعث شد شاه ترجیح دهد زنان خود از جمله انیس الدوله را به تهران بازگرداند. ظاهراً در انگلیس هم ملکه به استقبال رسمی شاه نیامد و بعدها برای آن که شاه از این کشور حساب ببرد، او را به تماشای مانور نیروی دریایی انگلیس بردند. به علت نبود همسران هم شاه دستور داد تا دختری از شهر استانبول برای او بفرستند تا او بی مونس نماند!

سفر دوم ناصرالدین شاه شش سال بعد اتفاق افتاد. او در این سفر به مسکو، آلمان و اتریش سفر کرد. مهم‌ترین ره‌آورد ایرانیان از این سفر شاهشان، نیروی پلیس بود. ماجرا این بود که شاه با مشاهده نظم و امنیت جوامع اروپایی به این فکر افتاد که تشکیلاتی برای این هدف در ایران تاسیس شود. برای این منظور فردی به نام کنت از اتباع دولت اتریش استخدام شد تا سازمان پلیس ایران را تاسیس کند. تصمیم کنت اتریشی تاسیس سازمانی مبتنی بر مراکز متعدد در محلات بود. پیشنهاد او این بود که در جایی، محلی مشتمل بر قهوه‌خانه، مهمانخانه، کتابخانه و پاسگاه باشد و خطوط تلفنی هم باشد که این مراکز را به مرکز وصل کند. این قانون تحت عنوان قانون کنت به تصویب ناصرالدین شاه رسید و اجرایی شد. سفر سوم ناصرالدین شاه به فرنگ در حدود سال 1266 هجری شمسی انجام شد. او در این سفر از آذربایجان، ارمنستان، روسیه، آلمان، بلژیک، فرانسه، انگلستان، فرانسه و اتریش دیدن کرد. گفته می‌شود سومین سفر ناصرالدین شاه مملو از تفریح و سرگرمی بود و چیزی برای ایرانیان به ارمغان نداشت.

مورخان حتی معتقدند این سفر آغازی بود بر امتیازات پایانی که شاه وقت ایران به خارجی‌ان داد. گفته می‌شود در طول دوران سلطنت ناصرالدین شاه قاجار، 83 قرارداد تجاری، سیاسی و سرحدی امضا شد که 35 قرارداد آن در این سفر و حتی بدون توجه به مفاد آن امضا شد. نمونه بارز این قراردادها، قرارداد تنباکو بود که بعدها با اعتراض شدید مردم ملغی شد. البته ناصرالدین شاه یک بار هم عزم زیارت عتبات عالیات کرده بود.

او در حدود سال 1247 شمسی عزم زیارت کربلا و نجف کرد. در این سفر بود که او با میرزا حسین خان قزوینی یا همان سپهسالار آشنا شد. ناصرالدین شاه سفرنامه مکتوبی از تمام این چهار سفر خود و نیز دو سفر به خراسان و دو سفر به گیلان نوشته است. نفس نگارش اوضاع و احوال شاه در سفرها می‌تواند موضوعی جالب و مفید باشد، اما نکته جالب توجه این است که شاه در سفرهای فرنگ بیش از آن که بخواهد از پیشرفت‌های اجتماعی و سیاسی اروپایی‌ها درس بگیرد و مثلاً کشور را به سمت قانون و مشروطه ببرد به خیابان و ابنیه و زنان چشم دوخته بود و این که چه مجالس بزمی در آنجا برپاست. خرید بسیاری هم در این سفرها صورت می‌گرفت و در نهایت چیزی عاید ملت ایران نمی‌شد. البته شاه در این سفرها با پیشرفت غرب و حتی دلایل آن هم آشنا شد؛ ولی چه سود که سود شاه و اطرافیان در عقب‌نگه داشتن ایران بود.